

A MAGYAR KISEBBSÉGEK 100 ÉVE

Összeállította
ROMSICS IGNÁC

Szerkesztette
KOVÁCS KISS GYÖNGY

Borító
SZENTES ZÁGON

A MAGYAR KISEBBSÉGEK 100 ÉVE

A Magyar Tudományos Akadémia
II. FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján elhangzott előadások
szerkesztett változata

KOMP-PRESS
Kolozsvár, 2023

A MAGYAR KISEBBSÉGEK 100 ÉVE

© Szerzők, 2023

© KOMP-PRESS

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Nemzeti
Kulturális
Alap

KORUNK – KOMP-PRESS

Kolozsvár, E. Grigorescu u. 52.

Telefon: 0040-264-335-035

Postacím: 400146 Cluj, C. P. 273, Romania

www.korunk.org

Felelős kiadó: KOVÁCS KISS GYÖNGY

Felelős szerkesztő: RIGÁN LÓRÁND

Korrektúra: DEÁK SZIDÓNIA

Számítógépes tördelés: BALÁZS JÚLIA

Készült a csíkszeredai Alutus Nyomdában

Felelős vezető: HAJDÚ ÁRON igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

A magyar kisebbségek 100 éve : A Magyar Tudományos

Akadémia II. Filozófiai és történettudományok

osztályának : 2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján

elhangozott előadások : szerkesztett változata. - Cluj-Napoca :

Komp-Press, 2023

ISBN 978-606-773-035-7

TARTALOM

ZSOLDOS ATTILA	
Megnyitó	7
FREUND TAMÁS	
Köszöntés	9
 <i>HOSSZÚ TÁVÚ TENDENCIÁK: DEMOGRÁFIA, GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ASSZIMILÁCIÓ</i>	
KOCSIS KÁROLY	
Államok és etnikai térszerkezet a Kárpát-medencében Versailles előtt és után	11
DEMETER GÁBOR – PÉNZES JÁNOS – PAPP ISTVÁN	
A területi egyenlőtlenségek változása az elmúlt 100 évben a Duna-medence területén – kitekintés a magyarok lakta határon túli régiók gazdasági fejlettségének változásaira (1910–2010)	25
TÁTRAI PATRIK	
Az etnikai rétegződési rendszerek átalakulása a Kárpát-medencében 1910 és 2011 között ...	43
CSERNICSKÓ ISTVÁN	
Nyelvpolitikai rezsimek a Kárpát-medencében 1920–2022 (a magyar nyelv státusának változásai tükrében)	57
 <i>A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK (1920–1938)</i>	
SZARKA LÁSZLÓ	
Multietnikus nemzetállamok, nagyhatalmi forgatókönyvek a versailles-i Közép-Európában. Közösségépítés, kisebbségvédelem és revízió	69
SIMON ATTILA	
Az elutasítástól az elfogadásig. A szlovákiai magyar társadalom változásai két háború között	81
SZAKÁL IMRE	
Magyarok a csehszlovák Kárpátalján	91
K. LENGYEL ZSOLT	
Kényszerű középúton. Erdélyi magyarok Nagy-Romániában 1920–1940	99
DÉVAVÁRI ZOLTÁN	
Kiútkeresés. A délvidéki magyar kényszerkisebbségi politika két évtizede (1918–1941) ...	111
 <i>A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN (1938–1947)</i>	
ROMSICS IGNÁC	
Trianon revíziója és megismétlése, 1938–1947	121
SZEGHY-GAYER VERONIKA	
Dél-szlovákiai magyar közalkalmazottak a változó világban – kassai esettanulmány a személyi kontinuitás kérdéséről, 1938–1948	137
BRENZOVCIS LÁSZLÓ	
Kárpátalja az első bécsi döntéstől a párizsi békéig	147
L. BALOGH BÉNI	
Észak-Erdély–Dél-Erdély: magyarok többségben és kisebbségben	155
A. SAJTI ENIKŐ	
„Kis-Bácskából süvít a szél...” Magyarok és szerbek, 1941–1947	163

AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKA (1947/48–1989)

FÖLDES GYÖRGY

Magyarország és a határon túli magyarság 1948–1989 171

POPÉLY ÁRPÁD

A magyar kisebbség a pártállami évek Csehszlovákiájában 1948–1989 181

MOLNÁR D. ERZSÉBET

Kárpátalja az államszocializmus időszakában. Megszállás és bekebelezés 191

NOVÁK CSABA ZOLTÁN

A szocialista nemzetépítés és integráció között. Az RKP magyarságpolitikája 1948–1989 . . 199

VUKMAN PÉTER

A magyar–jugoszláv kapcsolatok és a délvidéki magyarok a békekötés után 209

A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA (1990–2000)

BÁRDI NÁNDOR

A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája, 1988–2022 219

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Magyar stratégiák 1989 után Pozsonytól Kassáig 237

FEDINEC CSILLA

A kisebbségi kérdés az ukrán államban: a kárpátaljai magyarok példája 245

HORVÁTH ISTVÁN

„Jogot igen, státust nem!”– a romániai etnopolitikai rezsim 1989 után 255

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A háborús ellenállástól az újabb egypártrendszerig. A vajdasági magyarság 1990 és 2020 között 265

A KISEBBSÉGGUTATÁS HELYZETE: EREDMÉNYEK, TEENDŐK, KUTATÁSI IRÁNYOK

EGRY GÁBOR

A dekonstrukción túl? Lehet-e a kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés? 275

GAUCSÍK ISTVÁN

A szlovákiai magyar történetírás eredményei és feladatai (avagy folyamatosság és megszakítottság erezetei) 287

FODOR JÁNOS

Az erdélyi magyar történetírás műhelyei 1920–1989 között – vázlat 297

GIDÓ ATTILA

Az erdélyi zsidók jelenkori történetének kutatása 305

ABLONCZY BALÁZS

Zárszó: Kisebbségtörténet, nemzeti történetírás, global history 315

MOLNÁR D. ERZSÉBET KÁRPÁTALJA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN MEGSZÁLLÁS ÉS BEKEBELEZÉS

Kárpátalja, hivatalos néven Kárpátontúli terület, 1946 januárjától tartozik a Szovjet-unióhoz, ekkor jön létre az új közigazgatási egység Kárpátontúli terület néven. Ennek előtte, 1944 novembere és 1946 januárja között a régió Kárpátontúli Ukrajna néven ismert pseudoállamként létezett. Mivel azonban az államszocializmus kialakulásához vezető út már az 1944. októberi szovjet megszálláskor megkezdődik, számos, a korszakot meghatározó, az etnikai és társadalmi térszerkezetet átalakító intézkedés születik, vagy veszi kezdetét ebben az időben, illetve a párt- és államhatalmi intézményhálózat duális szervezése is megfigyelhető, jelen tanulmányban is érintjük az 1944 őszétől kezdődő folyamatokat, a kárpátaljai magyarságot pozícionálva a középpontba.

Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében
Szerkesztette: Molnár D. István

A szovjet bekebelezés azért is jelentett korábban nem tapasztalt mértékű fordulatot Kárpátalja történetében, mivel a terület 1944-ig társadalmi, gazdasági és kulturális értelemben is Közép-Európához, azon belül a Kárpát-medencéhez tartozott, azonban az 1944-es államfordulattal egy diktatórikus, osztályalapon szerveződő és társadalmi jogfosztáson alapuló birodalom részévé vált, egy olyan totalitárius birodalom részévé, amelyeknek fő jellemzői Hannah Arendt,¹ Zbigniew Brezinski vagy Carl Friedrich² szerint a diktátor vezette egyetlen tömegpárt, az állami terror, a központosított tervgazdálkodás.

GEPOLTIKAI/GEOSTRATÉGIAI SZEREP, KÖZIGAZGATÁSI VÁLTOZÁSOK

A mintegy tizenkétezer négyzetkilométernyi Kárpátalja területének a megszerzése geostratégiai jelentőséggel bírt a szovjetek számára, mivel földrajzi fekvése okán több, a szovjet blokkba besorolandó országgal is határos volt, a rajta keresztülhúzó vasútvonalak nagyban megkönnyítették a szovjetek számára az összeköttetést ezen országokkal. Mindezen geopolitikai szempontok az államszocializmus évtizedeiben megmaradtak, illetve különböző intenzitással jelentek meg: elég, ha 1956-os vagy az 1968-as eseményekre gondolunk, vagy arra, hogy a területen olyan fontos energiahordozók húzódtak, mint a Barátság kőolajvezeték, a Testvériség gázvezeték vagy a Béke elektromos távvezeték.

A Szovjetunió közigazgatásába integrált Kárpátontúli területen 13 járást alakítottak ki és két megyei alárendeltségű várost (Ungvárt és Munkácsot). A legjelentősebb közigazgatási átszervezéseket 1944–1969 között végezték el: felszámolták a tanyarendszert, azokat önálló településsé fejlesztették, a közeli településekbe olvasztották, vagy adott kolhoz alapját képező állat- és géppark bázisául jelölték ki. Településeket daraboltak fel, vagy éppen vontak össze.³ Az 1944 őszen létrehozott népbizottságokat községi/városi tanácsoknak nevezték el.

ETNIKAI ÖSSZETÉTEL, NEMZETISÉGPOLITIKA

Az 1944-es államfordulathoz legközelebbi, Kárpátalja lakosságát is érintő népszámlálást 1941-ben tartották, mely népszámlálási adatokból tudunk következtetni a régió etnikai-nemzetiségi összetételére ezen időszakban. Eszerint a régió lakosságának száma 853 949 főre volt tehető, amelynek több mint a fele, 502 329 fő (58,8%) ukránnak (ruszinnak) vallotta magát. A második legnagyobb lélekszámú nemzetiség a magyar volt, amely az összlakosság 27,3%-át tette ki, ami 233 840 főt jelentett. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy mivel ekkor nem a nemzetiségre, hanem az anyanyelvre kérdeztek, jelentős számú magyar anyanyelvű kárpátaljai zsidó lakost magyarként írtak össze,⁴ akiknek jelentős része az 1941-es, illetve 1944-es elhurcolások áldozatai lett, így a szovjet bevonulás őket már nem találta a területen. Kárpátalja 1944. őszi etnikai arculatát tovább árnyalja, hogy a szovjetek bevonulása előtt megindult a magyarok tömeges elmenekülése (5 104 fő),⁵ illetve a háborút követően további 25 000 fő menekült a jelenlegi magyar államterületre.⁶

Kárpátalja népességének, illetve a két fő nemzetiség számának és arányának alakulása 1941 és 1989 között

Év	Összlakosság	Ukránok (ruszinok)		Magyarok		Egyebek	
		Száma	%	Száma	%	Száma	%
1941	853 949	502 329	58,8	233 840	27,4	118 603	13,9
1946	758 700	624 400	82,3	66 000	8,7	68 300	9,0
1959	920 173	686 464	74,6	146 247	15,9	87 462	9,5
1970	1 056 799	808 131	76,5	151 949	14,4	96 719	9,2
1979	1 155 779	898 606	77,8	158 446	13,7	98 707	8,5
1989	1 245 618	976 749	78,4	155 711	12,1	113 158	9,1

(Forrás: Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005. 9.)

A régió etnikai térszerkezetének alakulásához nagyban járult hozzá a szovjet vezetés nemzetiségpolitikája. Ami a kárpátaljai magyarságot illeti, 1944 őszen körülbelül 30 000 főt hurcoltak el a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság irányítása alá tartozó lágerekbe.⁷ Hasonló sorsot éltek meg a német nemzetiség tagjai, akiket több hullámban deportáltak, 1946 januárjától pedig megkezdődött a német családok kitelepítése Szibériába. Ennek okán a német nemzetiségű lakosság majdhogynem eltűnt a területről.

A szovjet vezetés különböző stratégiát alkalmazott a területén élő nemzetiségekkel szemben: míg a magyar és német közösséget etnikai alapon tizedelték meg, és hurcolták el, addig a régió legnagyobb lélekszámú etnikumának számító ruszinságot asszimilálni kívánták: egyszerűen nem ismerték el őket külön nemzetiségnek. Ezek szerint az újonnan megszerzett területeken élő helyi szláv lakosság – tekintet nélkül arra, hogy milyen nemzetiségűnek vallotta magát – ukránnak volt tekintendő.⁸ Amikor 1946-ban megtörtént a Kárpátalján élő lakosság nemzetiség szerinti összeírása, mindazokat, akik ruszinnak vagy a ruszin bármilyen megfelelőjének – ruténnek, kárpátorosznak – vallották magukat, ukránként regisztrálták. Az eseményeket átélő visszaemlékezők szerint az összeírások többségét diákok végezték a Vörös Hadsereg egy-egy politikai tisztjének a kíséretében. Amikor pedig a válaszadó a nemzetiségre vonatkozó kérdésre ruszinnak vallotta magát, a diáknak, a tiszt felszólítására, az ukrán nemzetiséget kellett beírnia.⁹ Ennek következtében a ruszin nemzetiség hivatalosan eltűnt a Kárpátalján élő nemzetiségek palettájáról, a „ruszin kérdés megszűnt létezni”.¹⁰ 1959-ben, Kárpátalja szovjet korszakának első népszámlálásakor a nemzetiségek színes palettáján a ruszin már nem volt fellelhető.¹¹

Ugyanakkor a statisztikákban egy új, ez idáig jelentéktelen létszámú nemzetiség került a negyedik helyre, az orosz, amelynek magas, 19 000 fős száma főként az itt állomásozó hadsereg és a városokba nagy számban beköltöző hivatalnokok, köztisztviselők, káderek, pedagógusok számának volt köszönhető, illetve a félelemből magát orosznak valló ruszin és szlovák lakosságnak köszönhető.

TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGPOLITIKA

Ahogy azt Mihail Heller és Alekszandr Nyekrics is megállapítja a szovjetizált társadalmakról: „az uralkodó párt és a rezsim totális befolyása az élet minden területére eltorzította a modern társadalmakra jellemző folyamatok normális menetét, s a történelemben példa nélküli állam- és társadalomtípust hozott létre”.¹² Az államszocialista rendszerekre jellemző módon a szovjetizált Kárpátalja esetében is a társadalom egésze a párt ellenőrzése alatt állt. Valuch Tibor egy a társadalmi kontinuitást és megszakíttóságot is érintő munkájában hívja fel a figyelmet arra az általánosan elfogadott értelmezésre, miszerint a negyvenes-ötvenes évek fordulóján a társadalmi kontinuitás megszakadt, „hiszen a megváltozott feltételek között nem lehetett szó a korábbi életmód, életszemlélet, viselkedési formák folytatásáról, módosultak a társadalmi érvényesülés feltételei...”¹³ Ezt az állítást a kárpátaljai szovjetizált társadalomra is érvényesnek tekinthetjük.

A kárpátaljai magyarságot ért megtizedelés és „lefejezés”, a kolhozosítás, kuláktalanítás, a történelmi egyházakkal szemben elkövetett intézkedések folyamányaként a közösség is jó ideig az atomizáltság állapotában létezett, amely állapot Majtényi György megállapítása szerint az államszocialista társadalom egyik fő jellemzője, aminek fenntartása a hatalom elemi érdeke volt.¹⁴

A Majtényi megállapítása szerinti másik általánosan jelen lévő vonása az államszocializmusban létező vagy működő társadalmaknak a depolitizáltság, amely szintén jellemzője volt a kárpátaljai társadalomnak, amely onnan eredeztethető, hogy azáltal, hogy az állampárt demokratikus kontrollok nélkül gyakorolta az állami funkciókat, a társadalom politikai jogfosztásban létezett, a lakosságnak nem adatott meg a több párt vagy jelölt közötti választás lehetősége. A választások – amelyeket 1946–47-től kezdődően volt lehetőség gyakorolni „szovjet Kárpátalján” – látszatválasztások voltak, az egész procedúra formalitás volt, az igazi döntéseket pedig az illetékes pártbizottságok hozták meg.¹⁵ Ettől kezdve rendszeres időközönként, négy-ötévente voltak választások a Moszkvában ülésező SZSZKSZ, a kijevei székhelyű Ukrán SZSZK parlamentjébe (hivatalos nevén a Legfelsőbb Tanácsba), illetve a helyi szintű tanácsokba, mely választások a Kommunista Párt szigorú ellenőrzésével zajlottak, és ahol közel 100 százalékos részvétel mellett szavazták meg a kommunisták alternatíva nélküli jelöltjeit, aminek következtében Kárpátalján is a Szovjetunióra jellemző monolitikus politikai-hatalmi szerkezet honosodott meg. A választások szovjet értelmezés szerint „normális” kerékvágásban folytak, gyakorlatilag automatikussá vált a szavazási cselekvésfolyamat,¹⁶ a társadalom pedig „szavazógépezetté” alakult.

Gyarmati György legújabbán megjelent tanulmányában is megtalálható megállapítás a társadalom egészét érintő, származás szerinti kétirányú kontraszelekcióra vonatkozóan¹⁷ Kárpátalja esetében is helyénvaló. Előnyt jelentett a munkás vagy a szegényparaszti származás, a párthűség vagy a kommunista ideológia iránti elköteleződés, míg az „osztályidegennek” megbélyegzett elemek különböző szintjeit élték meg a negatív diszkriminációnak. A kuláknak minősített személyek vagy a történelmi egyházak képviselői nem ritkán váltak koncepciós perek áldozatává, a „kulák” vagy elhurcolt felmenőkkel rendelkező fiatalok hátrányt élveztek az egyetemi felvételi vizsgákon az 1970-es években is.

Kárpátalja szovjetizálásának elengedhetetlen velejárója volt a tulajdonviszonyok átalakítása, a magántulajdon felszámolása. Mivel Kárpátalja főleg agrárjellegű térség volt,

a lakosság többsége falun élt és mezőgazdasággal foglalkozott, az átalakítás földbirtokviszonyok szovjet típusú megreformálásában nyilvánult meg a leginkább. A folyamat több lépcsőfokban ment végbe. Első lépésként az 1944. novemberi, népbizottságok első kongresszusa határozatot hozott a földreform végrehajtásáról. 1944. november 29-én megjelent a földosztásról szóló rendelet, melyben hangsúlyozták, hogy a magyar és német földbirtokosok tulajdonában lévő birtokok elkobzandók, és azonnali hatállyal szétosztandók a földnélküliek, a kis földterülettel rendelkező parasztok és a munkások között.¹⁸ Ennek fényében 1945 folyamán átalakították a földbirtokviszonyokat, felszámolták a nagybirtokokat. Minden községben földosztó bizottságok alakultak, akik összeírták a felosztás alá tartozó földeket, majd felosztották azokat, jelentéseket írtak a falusi gazdák helyzetéről, utasításokat adtak ki, és felügyelték a földosztás menetét.¹⁹ A szétosztandó földekből elsőbbséget élveztek a szovjet hadsereg önkéntesei és a partizánok, illetve a hegyvidékről az alföldre telepedtek.²⁰

1946–1950 között – ekkor már, mint a Szovjetunió egyik közigazgatási egységén – könnyörtelenül véghez vitték a mezőgazdaság szovjet mintára történő átalakítását. Kezdetét vette a kollektivizálás következő szintje – a kolhozosítás. Annak érdekében, hogy a helyi gazdákat teljesen megtörjék, beszolgáltatási kötelezettséget vezettek be,²¹ amelynek keretében nemcsak a terményt, de a jószágot, fát, ekét, boronát, vetőgépet és egyéb munkaeszközöket is összeszedték a portákról, így teremtették meg a létrehozandó kolhoz infrastrukturális alapjait. A mindenféle ellenszolgáltatás nélküli beszolgáltatás sokak ellenérzését váltotta ki, azonban ha valaki nem teljesítette, bűnvádi eljárást indítottak ellene. Az agitátorok otthonaikban zaklatták, fenyegették az embereket.

Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a kárpátaljai társadalom magas fokú alkalmazkodóképességét bizonyította a minden szempontból megváltozott életkörülmények között. Mivel a kolhozokban rendkívül alacsony volt a bérezés, a fő megélhetési forrás a háztáji gazdaság volt, ami ellen a kommunista vezetés hadjáratszerű támadássorozatokat indított. A háztájit teljes mértékben soha nem sikerült felszámolni, a gazdák termékeiket a helyi, illetve a szomszédos lemergi területen próbálták meg értékesíteni.²² Lopni a kolhozból bocsánatos bűn volt, Kárpátalja egyes településein el is terjedt a mondas, miszerint: „A kolhozvagyon drága kincs, de aki nem lop, annak nincs.”

A kolhozok aranykora a Brezsnjev-érára esett, 1964-től a kolhoztagok öregségi nyugdíjban részesültek (az iparban dolgozók 1957-től), illetve a nők gyermekgondozási segélyre váltak jogosulttá.²³ A háztáji gazdaságok elleni támadások megszűntek, és a falvak többségében fellendülés következett be, ami kedvezően érintette a kárpátaljai magyarságot is.²⁴

A szovjet gazdaságpolitikának Kárpátaljára történő kivetítése egyéb következményekkel is járt a régió lakosságára nézve. Amikor a sztálini vezetés kihirdette az 1946–1950 között teljesítendő negyedik ötéves tervet a gazdaság újjáépítésére és fejlesztésére vonatkozóan – ideológiai indíttatásból is – a fő hangsúlyt a nehézipar fejlesztésére helyezték, amelyben kulcsfontosságú szerepet játszott a Donyec-medencei szénipar. A sikeres teljesítés érdekében rengeteg munkást, szakembert kívántak mozgósítani, így 1947-ben a Szovjetunió Minisztertanácsa rendeletet fogadott el a munkások donyeci szénmedencébe irányítására és kiképzésére vonatkozóan. A munkaerőt a katonaköteles korba lépett fiatalok köréből szándékozták előállítani mozgósítás révén. A Donbászra küldött személyek kiválasztásánál községi szinten több tényező is közrejátszott. Például nagy eséllyel

kerültek az úgynevezett „donbászi menetbe” a kolhozosítás ellenzői,²⁵ kolhozjegyző-könyvek bizonyítják, hogy egyes településeken összefüggés volt a kollektivizálás nem támogatása és a szénbányákba kerülés között. Máshol elég volt egy túlbuzgó helyi pártaktivista, aki összeállította a névsort, és olyan személyeket választott ki, akikkel neki valamilyen személyes konfliktusa volt, illetve szintén fontos szempont volt, hogy 1947–1952 között a kárpátaljai katonaköteles magyar fiatalokat megbízhatatlanság okán nem sorozták be katonának, helyette három év bányaiüzemi munkára kötelezték őket.

Az iparosítás jegyében Kárpátalján az államszocializmus idején jelentős ipari beruházásokat indítványoztak a területen, sokkal jelentősebbeket, mint amennyit a terület mérete és természeti erőforrásai indokoltak volna. A gazdasági átalakulások, az ipar megjelenése jelentősen megváltoztatta a vidék korábbi arculatát, ami leginkább a városok esetében volt szembeötlő, a lakosság száma a többszörösére nőtt, és megváltozott az etnikai összetétele is. Fő iparág továbbra is a fakitermelés és a ffeldolgozás maradt, de fejlődésen ment keresztül az élelmiszeripar is: minden jelentős városban kenyérgyárakat, húsfeldolgozó, tejfeldolgozó üzemek hoztak létre, mivel a megnövekedett városi lakosságot élelmiszerekkel kellett ellátni.²⁶ A megnövekedett számú lakosság lakhatása érdekében olcsó tömeglakásokat építettek, amely el volt látva vezetékes vízzel, csatornahálózattal, központi fűtéssel. Az életszínvonalbeli javulás azonban nem a szovjet gazdaság teljesítőképessége, hanem javarészt a hatalmas nyersanyagexportból származó jövedelemre alapozták, ami belátható időn belül – az 1980-as évekre – hiánygazdaságot eredményezett.

A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG POLGÁRJOGI MOZGALMA

Az elhurcolások és a terror által megtizedelt kárpátaljai magyarság az 1970-es évek legelején hallat magáról, amikor a közösséget ért jogfosztások orvoslása érdekében kezdődött meg egyfajta szervezkedés. Mindennek előzménye volt, hogy az 1946-ban megnyílt Ungvári Állami Egyetemen 1963-ban létrejött a Magyar Filológia Tanszék. Fodó Sándor egyetemi tanár vezetésével az értelmiség egy csoportja kísérletet tesz a kisebbségi jogok érvényesítésére az oktatás és a kultúra területén: 1967-ben levélben kérték a szovjet vezetést, hogy az egyetemen engedélyezzék a kötelező orosz vagy ukrán írásbeli felvételi vizsga helyett a magyart. A kezdeményezés sikerrel járt, 1968-tól lehetőség nyílt a magyar nyelven történő felvételre.

A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának több szála is kibontakozóban volt ebben az időben, de tetőpontját az 1972-ben keletkezett beadvány jelentette, amelyben a lenini nemzetiségi elvekre hivatkozva kérték a szovjet vezetést, amelyben a kárpátaljai magyarság jogainak további szélesítését kérték: az Ungvári Állami Egyetem és a térség szakiskoláinak kétnyelvűvé nyilvánítását, a felvételi vizsgák biztosítását magyar nyelven minden szakon. A beadvány megfogalmazói titokban aláírásgyűjtést szerveztek, és rövid időn belül mintegy kétezer támogató aláírást gyűjtöttek a dokumentumhoz, majd Fodó személyesen vitte Moszkvába, hogy biztosan elérjen rendeltetési helyére.²⁷ A következő kemény retorzió lett a hatalom részéről: az akcióban részt vevő tanárokat elbocsátották az egyetemről, a diákokat is kizárták vagy megbuktatták. Többen a Magyarországra történő áttelepedést választották. Azonban az akció pozitív következményeket is eredményezett leginkább az oktatást érintő kérdésekben: engedélyezték az anyanyelven tör-

ténő felvételi vizsgákat az ungvári egyetemen, kivéve az orosz és az ukrán filológián, illetve pozitív eredményeket hozott a magyar nyelvű óvodahálózat kiépítésében.²⁸

MAGYAR–MAGYAR KAPCSOLATOK AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN (A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK ÉS AZ ANYAORSZÁG VISZONYLATÁBAN)

Kárpátalja Szovjetunió általi bekebelezését követően a szovjet vezetés ellehetetlenítette az anyaországgal való kapcsolatfenntartás lehetőségét. A magyar kormány a Csehszlovákiához vagy a Romániához került magyar kisebbséggel szemben a kárpátaljai kisebbség helyzetében nem talált semmi kivétlnivalót: „A magyarság helyzete ugyanis csak a Szovjetunióhoz csatolt Kárpát-Ukrajna, valamint Jugoszlávia területén tekinthető kielégítőnek, az említett államok alkotmányának megfelelő rendelkezései folytán.”²⁹

A nulla felé konvergáló magyar–magyar kapcsolatok terén az 1950-es évek közepéig nem történt érdemleges változás. 1957-ben például engedélyezték az anyaországbeli könyvek és lapok bevitelét Kárpátaljára, a Magyar Televízió megindított adása is kedvezően hatott a kárpátaljai szellemi életre.³⁰ Szintén ekkor kezdődött a különböző, főleg határ menti településekről delegált kulturális-, sport-, mezőgazdasági küldöttségek kölcsönös látogatása kapcsolatfelvétel és tapasztalatcsere céljából.³¹ Majd az Asztélyi Állami Gazdaságban 1961 márciusában létrehozták a Lenin Barátság-kertet. A Barátság-kert rövidesen a határ két oldalán élő és dolgozó emberek találkozóinak emblematisztikus színhelyévé vált.³²

A magyar–magyar kapcsolat terén nagyobb változást hangsúlyozottan a szovjet korszakban csak a gorbacsovi éra hozott. A határ sokkal átjárhatóbbá vált, egyre tágabb lehetőségek nyíltak a kapcsolattartásra.

ÖSSZEGRÉS

Az államszocializmus Kárpátalja szovjet korszakában különböző módon különböző intenzitással nyilvánult meg. Az adaptáció időszakában ment végbe a kommunista párt teljhatalomra juttatása, a teljes körű kollektivizálás, illetve az oszályalapú szelekció keretében a nemkívánatos elemek megsemmisítése, a történelmi egyházak megtörése. A kárpátaljai magyarság számára az államfordulat polgári jogfosztáson túl fizikai megsemmisítést is jelentett, illetve hogy a magyar közösség a Szovjetunió azon nyugati köztársaságaiban élő kisebbségek csoportjába tatóztak, akiknek kettős diszkriminációban volt részük: az oroszosítás mellett a köztársaságok nacionalista szemléletű aktivisták törekvéseinek következményeit is el kellett szenvedniük.³³ A kérdéshez nyilván az is hozzátartozik – és a téma még nem kellőképpen kutatott – hogy a rendeletek megvalósításához mennyiben járultak hozzá közési szinten a pártaktivisták. A késő sztálinizmus után következő időszak ellentmondásos gazdasági, társadalmi változásokat és „lecsapódásokat” eredményezett Kárpátalján is, illetve az életkörülmények vonatkozásában viszonylagos stabilitás volt jelen a brezsnyevi érában. Az államszocializmus szempontjából 1985 ugyan még nem a véget, de a vég kezdetét jelentette, amely az évtized végére felgyorsuló átalakulásokat eredményezett az élet minden területén.

JEGYZETEK

1. Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism*. Penguin Books, London, 2017.
2. Carl J. Friedrich and Zbigniew K. Brezinski: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Harvard University Press, 1965.
3. Molnár D. István: *A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén*. In: Csatóry György (szerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. II. RF KMF – „RIK-U” Kft., Beregszász–Ungvár, 2021. 24–26.
4. Molnár D. István: *Kárpátalja népessége*. In *Kárpátalja története...* i. m. 38–39.
5. Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Magyar Tudományos Akadémia Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Kutató Intézet – Magyar Tudományos Akadémia Kisebbség Kutató Intézet, Bp., 2001.
6. Kocsis Károly – Tátrai Patrik – Agárdi Norbert – Balázs Dániel – Kovács Anikó: *A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig*. Magyar Tudományos Akadémia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Bp., 2015. 8.
7. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban KTÁL), FP-14., op.1., od. zb.215-232.
8. Paul Robert Magocsi: *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848 -1948*. Cambridge – Massachusetts – London – England, 1978. 255.
9. P. R. Magocsi: *The Shaping of a National Identity*. i. m. 456.
10. Oficinszkij Roman: *Oroszositás*. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Bp.–Ungvár, 2010. 254.
11. KTÁL, F.1. op.1. od.zb.3457. 10–11 lap.
12. Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics: *A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 10.
13. Valuch Tibor: *Szovjetizált/totalizált – atomizált/fragmentált – alkalmazkodó?* In: Rainer M. János (szerk.): *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022. 23.
14. Majtényi György: *Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalmá*. Libri, Bp., 2018.
15. Brenzovics László: *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus*. In: Baranyi B. (szerk.) *Kárpátalja*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Bp., 2009. 95.
16. Oficinszkij Roman: *Látszatválasztások*. i. m. 218.
17. Gyarmati György: *Csengőfrász – kádárkolbász – Kádár-kocka*. In: Rainer M. János (szerk.): *A szovjet típusú rendszer...* i. m. 160.
18. KTÁL, FP-14., op.1., od.zb. 1. „a”, 5. lap
19. KTÁL, FP- 14. op. 1., od.zb. 439. 1–48. lap
20. Oficinszkij Roman: *Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája*. i. m. 275.
21. Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában*. Poliprint, Ungvár, 2004. 192–194.
22. Fedinec Csilla: *Kárpátalja: örökség és társadalom*. Typotex, Bp., 2022, 109.
23. Váradai Natália: *Mindennapok és határ menti kapcsolatok Kárpátalján a Hruscsov-érában*. In: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányokII*. RF KMF – „RIK-U” Kft, Beregszász – Ungvár, 2021. 218.
24. Brenzovics László: *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe...* i. m. 97.
25. Oficinszkij Roman: *Munkaerő-toborzás a Donbászra*. i. m. 278.
26. Uo. 96.
27. A beadvány egy eredeti példánya az aláírásokkal együtt megtalálható a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának gyűjteményében.
28. Császár István: *A helyi magyar szellemi mozgáster újraértelmezése és annak következményei*. In: Csatóry György (szerk.): *Kárpátalja története...* i. m. 610–612.
29. *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5. – 1946. november 15.* Szerk., bev., jegyzetek Szűcs László. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2003. 1134.
30. Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Hatodik Síp Alapítvány, Bp., 2000, 289.
31. Váradai Natália: *Mindennapok és határ menti kapcsolatok...* i. m. 225.
32. Lukács Attila: *A magyar–magyar kapcsolatok alakulása (1944–1991). A magyar–magyar kapcsolatok és a szovjet korszak*. Acta Beregsasiensis VIII. évf. 1. sz. (2009) 24.
33. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Bp., 2004. 293.